

Od postrachu křesťanské Evropy k nemocnému muži na Bosporu

Vzestup a pád Osmanské říše

Doc. PhDr. Zdeněk Kříž, Ph. D

Vrchol turecké moci

1683 – Turci obléhají Vídeň – vrchol moci Osmanské říše v Evropě. Po zásahu polského krále Jana Sobieského a rakouského vojevůdce Karla Lotrinského s 80 000 vojáky je turecké vojsko odraženo. **Tato porážka je hodnocena jako bod zvratu v dějinách Osmanské říše.**

1685 – 1689 – vojska křesťanských panovníků pod vedením Habsburků (**Svatá liga**) obsazují Uhry, Transylvánii a Srbsko.

Car Petr Veliký dobyl Azov. Evžen Savojský – architekt porážky Osmanské říše roku 1687 porazil tureckou armádu u Zenty.

1699 – podepsán mír v Sremských Karlovcích – Osmanská říše ztratila Uhry, Transylvánii, Chorvatsko, Slovinsko, a středomořské pobřeží až k Dubrovniku.

Bernard Lewis – *„Při uzavírání karlovecké mírové smlouvy byli Osmané poprvé donuceni přistoupit na ono umění, které zveme diplomacií“* (Huf 2008: 150)

Osmanská říše je poprvé poražena nemuslimskými státy a porážku uznává.

Strategické přepínání

Říši založil Osman, vůdce jednoho z turkotatarských kmenů, které přišly do Anatólie, pravděpodobně v důsledku tlaku Mongolů někdy ve 13. století.

1453 – dobytí Byzance – počátek vrcholu Osmanské říše.

17. století – vrchol rozmachu Osmanské říše – součástí byl Egypt, Arabský poloostrov, Blízký východ, Anatólie, Kavkaz, Krym a Jihovýchodní Evropa.

Jedním z důvodů turecké porážky 1683 bylo strategické přepínání – problémy v Chorvatsku i Srbsku, tlak Ruska.

Státní doktrína nutila panovníky k dalším výbojům.

Z islámu odvodili, že mají právo na nadvládu nad celým světem. Zvětšovat rozsah moci islámu bylo chápáno jako povinnost sultána, zástupce Mohameda na Zemi.

Mimo islám – „dům války“, kterému je třeba přinést mír v podobě islámu – cíl: žádný muslim se nemusí podrobovat nemuslimské autoritě.

Státní správa

Převzetí byrokratického aparátu Byzantské říše – Osmanská říše využívala technokraty. Šlo o **mnohonárodní** (Turci, Řekové, Arméni a Albánci – nešlo o moderní národy v dnešním pojetí!) a **nábožensky** smíšený státní útvar (muslimové, křesťané a židé). Až na určitá období sultáni netrvali na konverzi k islámu a národy mohly pěstovat své tradice – pokud platí daně.

Běžné politické záležitosti **vyřizoval velkovezír**, který stál v čele úřadu Vysoké porty. **Na vrcholu – velkovezírova vláda a ministři, nejvyšší vojenský soudce, pokladník a sekretariát.**

Říše byla rozdělena na 250 sandžaků, správních obvodů, sdružených **do 40 provincií na čele s bejlerbeji**. Ti dostávají peníze z centra, sami nevybírají daně, naopak posílají sultánovi dary. Byli plně v područí sultána.

Sultán odměňoval polnostmi armádu a očekával loajalitu. **Armáda se opírala o janičáry** – pěší sbor turecké armády složený z dětí křesťanských rodičů, kteří v mladém věku byli nuceni sloužit v armádě. V 18. století sice byli nadále otroky, ale dostávali od sultána půdu. Zasahovali do politiky.

Roku 1826 byli zbaveni vlivu – jen v Konstantinopoli jich bylo 6000 zmasakrováno. 17. a 18. století roste vliv úřednických hodnostářů a státního aparátu. Státní správa Osmanské říše nebyla příliš odlišná o evropských monarchiích té doby.

Rusko – hlavní protivník

Od 18. století - snaha Ruska dobýt Bospor a Dardanely – spojení mezi Černým a Středozezemním mořem.

Od 19. století používá ruská politika tezi, že má právo hájit zájmy sultánových křesťanských poddaných – proti „vestfálskému státu“. Tento přístup začala u křesťanů získávat na popularitě.

1774 – Kateřina Veliká – vytlačila Turky z jižní Ukrajiny a Krymu. Podle smlouvy Krym dostal samostatnost – nebyl odstoupen Rusku, to jej ihned obsadilo.

Dle mírové smlouvy měl car mít nárok na svrchovanost nad všemi pravoslavnými v Osmanské říši a sultán na všemi muslimy světa. **Pravoslavní byli v Osmanské říši pod ochranou Ruska.**

Porážka Osmanské říše otevřela otázku, proč se tak stalo? Visela ve vzduchu od Karlovického míru – nyní aktuální.

Bernard Lewis – Osmanská říše žije v představě, že je středem světa – malá znalost vývoje za hranicemi.

Dan Diner – zaostávání je důsledkem sakralizace většiny oblastí života – jediným zdrojem vzdělání byl Korán.

Alexander Demandt - nepřijetí impulsů osvícenství, humanismu a racionality.

Napoleonské války

Napoleon snil o říši v teritoriu Alexandra Makedonského – v Evropě je jisté nadšení Orientem. Turecký sultán Selim III.

Obdivoval Francouze (i revoluční), protože drželi v šachu Rusko a Rakousko – hlavní protivníky.

1798 – Napoleon se vylodil v Egyptě a porazil vojsko mameluků. **Selim III ale nemohl vydat arabské provincie, pokud chtěl uchovat říši – musel s Francií bojovat.**

VB také proti vlivu Francie v oblasti. Také Rusko pomohlo Osmanské říši.

Selim III se pokusil o reformy - týkaly se především nového uspořádání osmanské armády a byly namířeny proti janičářskému sboru.

Zřízení pravidelné armády evropského stylu, která měla nahradit tuto zastaralou složku tureckého vojska, vyvolalo ale nespokojenost a ozbrojený odpor.

Alí Muhamed, z vůle sultána, obnovil moc nad Egyptem (1805-1848), když nechal vyvraždit 1811 vůdce Mameluků – zakladatel moderního Egypta.

Program modernizace země – moderní státní správa, reforma armády a výstavba průmyslu.

Formálně byl místodržitelem Velké porty, fakticky vytvořil vlastní stát, který sahal po moci i v Sýrii. Evropské mocnosti si nepřály rozpad Osmanské říše. Evropské mocnosti získaly obchodní privilegia a Osmanská říše přežila.

Založil dynastii v Egyptě – svázán s Portou jen velmi volně – do 1952 – abdikace krále Farúka I.

Řecké povstání na Balkáně a reformy

V první třetině 19. století upadá v Evropě opojení Osmanskou říší – vliv intelektuálů obdivujících boj

Povstání Řeků za svobodu –1821 – 1830.

1832 – nezávislost Řecka.

Osmanská říše – nikoli symbol tajemného Orientu, nýbrž symbol zaostalosti, útlaku a tyranie.

Po odchodu Alího Muhamedovi armády ze Sýrie – občanská válka, zásah západních mocností – obrana křesťanů – obdobná logika jako u Rusů.

Sultánovi poddaní získávali evropské pasy.

Mahmut II. – 1826 – zrušil a povraždil janičáry - nová armáda podle evropského vzoru.

1839 – sultán Abdulhamid I. – „tanzimatské reformy“ – snaha o modernizaci země.

Tanzimat

Modernizace - zakládání škol dle evropského vzoru, průnik zahraničního kapitálu a budování průmyslu. Konstantinopol se vzlíží ve Francii. Snahy zrovnoprávnit křesťanské obyvatelstvo s privilegovanými muslimy.

Odpor muslimské šlechty se podařilo potlačit až v roce 1851.

Nevyřešena rolnická otázka a vztahy mezi nesvobodnými rolníky (kmety) a feudálními pány (begy). Nebezpečím pro říši bylo i národní obrození Slovanů (50. a 60. léta) – zejména v Bosně a Hercegovině.

Turecko se ale zadlužuje v cizině a úroky rostou – 70. léta 19. století – muselo dát právo cizím věřitelům spravovat svoje daně – jinak by jim už nikdo nepůjčil.

Státní dluh spravovala speciálně zřízená mezinárodní rada. Osmanská říše – předmět mocenský hry evropských velmocí.

1853 – ruský car Mikuláš I v rozhovoru s britským vyslancem Seymourem použil přirovnání o „nemocném muži na Bosporu, který padne, ale nikdo neví kdy“.

Rusové se rozhodli tomuto pádu pomoci – Krymská válka – 1853 – 1856 a válka 1877 – 1878.

Sbližování s Německem

1877/78 – východní krize, viz přednáška č. 4

1888 – v Německu nastupuje Vilém II – obrací zahraniční politiku z Bismarckova směru – snaha o velmocenskou politiku.

Osmanská říše – vhodný cíl ekonomické expanze.

Zdroje surovin a odbytiště pro průmyslové výrobky. Bismarck má obavu, co se stane s jeho aliančním systémem.

Pro sultána se jednalo o vhodného a mocného spojence.

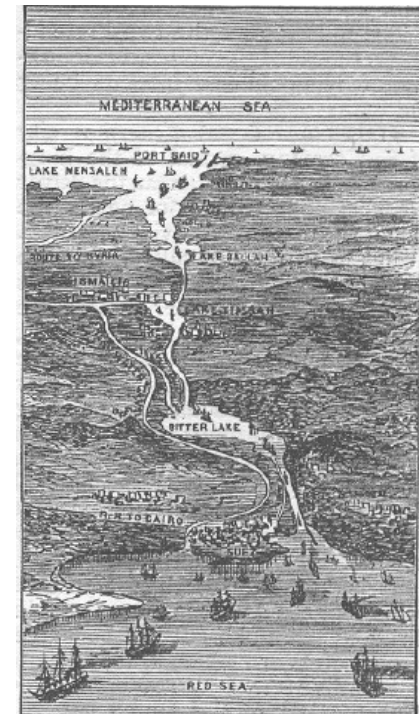
Klíčový projekt – stavba Bagdádské drány (1903) spojující Konstantinopol s Bagdádem a potom dále až k Perskému zálivu

Ohrožení pro VB – možnost **snadněji soustředit vojska k úderu na Suez** (otevřený 1869, vlastněný Brity od 1876) a Indii.

V Osmanské říši působí také německá vojenská mise.

1907 – **Výbor pro jednotu a pokrok (mladoturecké hnutí)** – intelektuálové i generálové. Sultán Abdulhamid II donucen odstoupit, **nastupuje Mehmed V.** – loutka v rukou vojáků.

Snaha o modernizaci země, zrovnoprávnění národů – pozdě.

Tripolská válka

Tripolská válka – koloniální válka vedená v letech 1911–1912 italskými nacionalisty proti Osmanské říši s cílem uchvátit její severoafrické državy Tripolisko a Kyrenajku – **vybudovat impérium navazující na Řím!**

V Itálii té doby sílí nacionální hnutí požadující vybudování vlastní koloniální říše.

Pod záminkou ochrany italských zájmů v severní Africe vyhlásila Itálie 29.9.1911 (po předchozím ultimátu) válku Turecku a zahájila vojenské operace.

V říjnu 1911 obsadily italské jednotky všechna větší pobřežní města v Tripolsku a Kyrenaice – vnitrozemí - pomoci letadel (první vojenské použití v historii) - odpor arabských kmenů.

V dubnu 1912 ostřelovalo italské loďstvo turecké pevnosti v Dardanelách a v květnu 1912 obsadilo souostroví Dodekanos.

Hrozící válka s balkánskými zeměmi přiměla Turecko v červenci 1912 k vyjednávání s Itálií.

Říjen 1912 podepsaly obě strany mírovou dohodu v Ouchy (předměstí Lausane).

Turecko odstoupilo Itálii Tripolisko a Kyrenaiku a zavázalo se stáhnout odtud svá vojska.

Itálie pak slíbila vyklidit souostroví Dodekanesos, avšak svůj závazek nedodržela.

Italská říše

Balkánský svaz

1908 – nezávislost Bulharska. Tripoliská válka podnítila snahu balkánských států vytlačit Turecko z Evropy. Nástrojem se stal Balkánský svaz.

Formování Balkánského svazu

Bulharsko se snažilo na společném vojenském postupu proti Turecku dohodnout nejprve se Srbskem. Na základě těchto jednání, byla 11.5.1912, ve Varně podepsána vojenská smlouva.

Bulharsko vedlo dále na toto téma i jednání s Řeckem, Bulharsko - řecká vojenská smlouva byla podepsána 29.května 1912.

K Bulharsku, Srbsku a Řecku se 6.října 1912 připojila i Černá Hora a vzniklo uskupení později známé jako Balkánský svaz.

Každá z členských zemí Balkánského svazu sledovala své, často protichůdné, zájmy. Bulharsko mělo především zájem o přístup k černomořským úžinám a o získání Makedonie a Thrákie. Srbové a Černohorci chtěli přístup k Jadranu, Řekům šlo zejména o sjednocení všech území obývaných řeckým obyvatelstvem.

Vznik Balkánského svazu byl zpočátku podporován Ruskem, které ho chtělo využít k oslabení rakouského vlivu na Balkáně.

Tyto snahy, ze stejných důvodů, tiše podporovala i Velká Británie a Francie. Tyto mocnosti však postupem času, tak jak se situace na Balkáně vyvíjela, svůj postoj přehodnotily.

První balkánská válka

První balkánská válka -26. září 1912 útok Černé Hory.

Ultimátum Balkánského svazu Turecku - odmítlo.

Hlavní bulharský útok směřoval na Konstantinopol, druhý mířil k Egejskému moři.

Obavy evropských mocností

Rusko se obávalo zejména bulharského ovládnutí Bosporu.

Rakousko s Itálií mělo obavy ze vzniku velkého Srbska s přístupem k Jaderskému moři.

R-U - iniciovalo vznik samostatné Albánie - podporovala také Itálie.

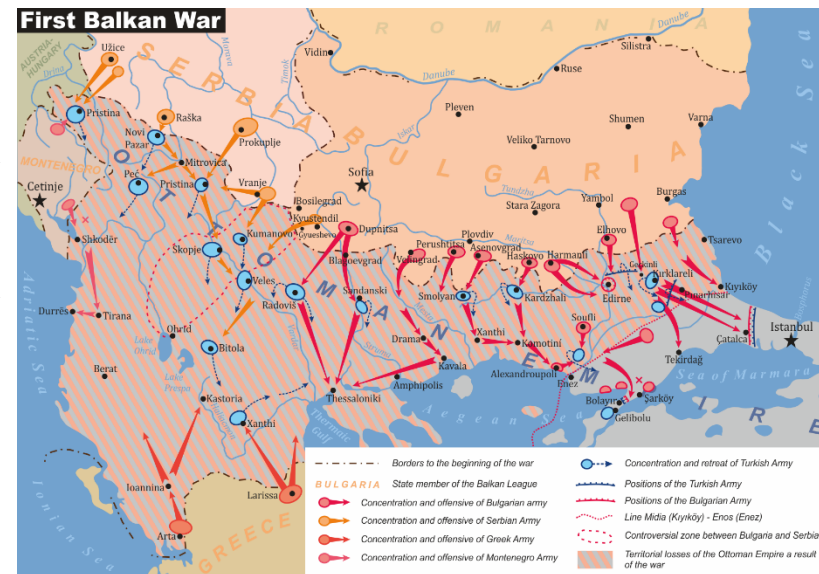
Rusko se v tomto sporu stavělo na stranu Srbů.

Konference v Londýně - uznání samostatné Albánie a tlak na Balkánský svaz k odepsání příměří s Tureckem.

Prosinec 1912 – příměří s Tureckem. Únor 1913 Turci příměří porušili a přešli do protiútoků.

Květen 1913 v Londýně uzavření mírová smlouva.

Londýnskou mírovou smlouvou ztratilo Turecko všechna evropská území. Vymezení hranic, zvláště v Makedonii a Thrákii je problém - nespokojenost na straně Bulharska.

Druhá balkánská válka

Bulharsko, nespokojené s výsledkem První balkánské války, vyvolalo v polovině roku 1913 novou válku.

Útok proti Srbům a Řekům - bulharská armáda - rozdíl od první balkánské války - od porážky k porážce.

Do konfliktu se zapojilo i **Rumunsko – postup na Sofii.**

Turecko - porušilo příměří a znovu obsadilo některá území ztracená během první balkánské války.

Válka ukončena **mírovou smlouvou v Bukurešti.**

1. **Bulharsko ztratilo podstatnou část území získaných během první balkánské války, ale i některá svá stará území.**
2. Srbsko si udrželo značnou část Makedonie, Řecko jižní Makedonii se Soluní a západní Thrákií.
3. Turecku musela být navrácena část východní Thrákie.
4. Rumunsko získalo jižní Dobrudžu.

Obě války byly spojeny s masakrováním muslimských civilistů, slovanské národy se mstily za předchozí křivdy.

Mladoturci reagovali příklonem k politice Turecko Turkům – v čele stál generál Enver Paša.

Chtěl vybudovat říši zahrnující ostatní turkofonní národy v Ázerbajdžánu, Uzbekistánu, Turkmenistánu a národy v Číně.

Paradox - vypjatý mladoturecký nacionalismus, podpořený nacionalismem slovanským vytvořil podmínky pro arménskou genocidu.

Touha Turků po revanši – výhodné pro německou diplomacii.

Turecko a první světová válka

Před válkou neexistoval formální spojenecký pakt mezi Osmanskou říší a Německem.

Fakticky ale němečtí poradci pomáhali při výstavbě armády a německý kapitál v Turecku hodně investoval.

Turecku udržovalo dobré vztahy i s VB a Francií – vstup Turecka do války na straně centrálních mocností nebyl automatický.

Přispěly k němu plány Dohody na rozdělení Turecka, o kterých se Turci dozvěděli a neochota Britů dodat objednané a zaplacené zbraně. VB i Francii by se porážka Turecka celkem hodila.

Po vypuknutí války – neutralita.

Enver Paša a Talat Paša se rozhodli pro spojení s Německem.

Zajistí další existenci říše na straně ústředních mocností a napomůže uskutečnit panturkistické myšlenky.

28. července 1914 nabídla Porta Němcům vojenský spolek a 2. srpna tajně podepsala dohodu.

Podepsáním dostalo Německo do rukou velení nad osmanskou armádou.

Německé křižníky Goeben a Breslau byly nabídnuty jako náhrada za nedodané britské lodě.

Turecko a první světová válka

Osmanská říše útočí na Rusko a vystupuje **do války proti Dohodě v říjnu 1914** – tři fronty: Kavkaz (proti Rusku) a Sinaj a Mezopotámie (proti Britům) – turecká vojska si vedou dobře – zocelená předchozími boji (byť prohranými).

Úkoly Osmanské říše

1. Vázat ruské vojenské síly, aby nemohly zasáhnout proti Němcům z východu.
2. Vázat Angličany v Egyptě. Osmanská vláda i Němci počítali s tím, že Egypt povstane.

V létě 1914 Egypt vyhlásil válku Německu po boku Anglie a tak se definitivně odtrhl od Osmanské říše.

V únoru 1915 Turecko vyklízí sinajskou frontu.

Duben 1915 – pokus o útok přes Gallipolský poloostrov – Churchillův plán – neúspěch, proslavení generála Kemala Mustafy (Ataturka).

V Mezopotámii byla obklíčena celá britská armáda. Pouze na kavkazské frontě musí čelit tlaku Rusů a nejsou úspěšní.

Vyčistit týl – genocida Arménů podporujících Rusy – jaro 1915 – 1 až 2 milióny.

Britům se podařilo poštvat proti Turkům Araby – slib vytvoření říše s centrem v Damašku.
Rozpor se Sykes-Picotovou dohodou.

Sykes-Picotova dohoda

Francie – zájem o Velkou Sýrii

Únoru 1916 byli Mark Sykes (za britskou stranu) a Georsege Picot (za francouzskou stranu) pověřeni vypracováním dohody o rozdělení arabského Východu.

Sykes-Picotova dohoda - květen 1916 – tajná. Původně participuje i Rusko (mzv. Sazonov).

1. VB dolní Mezopotámii s Bagdádem a Basrou a v Palestině Hajfu a Akkru.
2. Francii syrské pobřeží od Tyru do Alexandretty, Kilíkii a jižní část anatolských oblastí až po Sivas a Diyarbakir.

Francie neprosadila svůj původní požadavek, tj. anexi celé Velké Sýrie – i tak výhodná!

Mapa Sykesovy-Picotovy dohody byla doplněna italskou „zelenou zónou“ v jihozápadní Anatolii a sférou vlivu na severovýchod Smyrny.

Podzim 1918 – zhroutil říše – co dál?

Poválečné uspořádání

Sliby na samostatné arabské království nebyly dodrženy a strategicky významné oblasti byly rozděleny mezi mocnosti – **náplasti – Saudská Arábie – v roce 1927 uznáno Brity, oficiálně jako nezávislý stát 1932.**

1920 konference v **San Remu** - podstatná část území Osmanské říše svěřena do rukou Velké Británie a Francie.

Byla vytvořena dvě **mandátní území** – oba státy se zavázaly spravovat tato mandátní území dočasně a připravit je na přechod k vytvoření vlastního státu.

Francie na svém mandátním území vytvořila **dvě republiky** – **Sýrii** a z ní vyčleněný **Libanon**.

Velká Británie spravovala území dnešního Jordánska, Iráku, Palestiny a Izraele a Francie území dnešní Sýrie a Libanonu. Rozdělení území na **Zajordánské království** - Abdulláh a **království Irák**, které získal Fajsal. Ani jeden z těchto států ale nebyl nezávislý.

Egypt zůstal nadále pod nadvládou Británie, která zde již za první světové války vytvořila svůj protektorát. Ten byl roku **1922** zrušen a Egypt se stal nezávislým, to ale pouze formálně.

Turecko - v roce 1919 v rukou probritského premiéra Damada Feridy, oponentem byl Mustafa Kemal.

Velká Británie ze strachu před vlivem nacionalistů obsadila Istanbul, byl rozpuštěn parlament a **sultán Mehmed VI.** byl také v jejich rukou. Velká Británie nutila vládu podepsat pro Turecko nevýhodné smlouvy – ztráta teritoria.

Nacionalisté se vzepřeli a vyhlásili roku 1920 v Ankaře **Turecké národní shromáždění - Mustafa Kemal - prezidentem.**

Francie se naopak postavila na opačnou stranu a v roce 1921 uzavřela s Tureckem separátní mír.

V roce **1922** začaly **reformy Mustafy Kemala** – **zrušení sultanátu. Turecká republika - říjen 1923.**

Mír v Sévers roku 1920 a Lousanne z 1923.

Mírové smlouvy s Tureckem

Sèvreská mírová smlouva s Dohodou

Mapa rozdělení Turecka

- **Srpen 1920 smlouva v Sévres**
- Turecko podle smlouvy ztratilo 4/5 svého území.
- v Evropě mu zůstalo jen území hlavního města a úzký pruh kolem úžin.
- Demilitarizovány a postaveny pod správu SN.
- Kromě reparací musel sultán souhlasit s omezením armády na 50 000 mužů a se zabavením válečného loďstva.
- Turecko – loutkový stát.
- **Nepřijatelné pro nacionalisty – povstání.**
- **Po kemalistické revoluci a řecko-turecké válce došlo roku 1923 k revizi mírové smlouvy v Laussane.**
- **Kontrolu nad úžinami získalo Turecko až v roce 1936 na konferenci v Montreaux.**
- Revize do dnešních hranic.

Příčiny pádu – pouze nacionalismus?

Alexander Demant – pronikání západních idejí do strnulého světa způsobil rozvrat starých tradic.

Evropský vynález – nacionalismus – rozložil říši a začal na Balkáně.

Mnohonárodní a multikulturní monarchie se do nového světa nehodily.

K Balkánskému nacionalismu se přidal nacionalismus Arabů – podnícený Brity.

Byla to ale jediná příčina?

Mohl preindustriální a polofeudální stát dlouhodobě obstát proti svým soupeřům, kteří kvůli industrializaci byli ekonomicky mnohem silnější?

Turecko se poučilo – radikální modernizační reformy Mustafy Kemala Atatürka – napodobování Západu.

Rozpad Osmanské říše vytvořil novou mapu Blízkého východu.

Cesta k dnešním problémům v regionu Blízkého východu ale i Balkánu.

Radikální nacionalisté balkánských slovanských národů ztratili společného nepřítele – našli jej v sobě samém.

Západ na Balkáně nevládl nikdy, na Blízkém východě od 1919 do 50. let 20. století. Osmanská říše a oba regiony ovládala více než 300 let. **Kdo zanechal hlubší otisk?**